

האם נשחט יצחק?

מים ראשונים: כבר הקדשנו שני דפים לחלקו של יצחק בעקידה, שלכאורה הוא פאסיבי לגמרי, ראו הדפים [איפה יצחק בעקדה](#) א' וב' בשנים תשפ"א, תשפ"ב. שם גם הזכרנו בקצרה את סוגת המדרשים שאכן נפגע יצחק בעקידה ו"פרחה נשמתו" (וחזרה בטללי תחייה). בדף זה נעמיק מעט בנושא רגיש ועדין זה. האמנם לא נפגע יצחק כלל עקב העקדה (חוק מהאגדה שכהו עיניו בסוף ימיו)? בנושא זה כתב [שלום שפיגל](#) מאמר יסודי בשם [מאגדות העקידה](#) והחזיקה אחריו [שלומית אליצור](#) בהרחבה אל עולם הפיוט, במאמר [עקדת יצחק: בבכי או בשמחה?](#) משני מקורות אלה שאבנו מים חיים ותודתנו הרבה נתונה לשני חוקרים אלה – לשלום שפיגל מנוחתו עדין ולשלומית אליצור תיבדל לחיים טובים וארוכים.

בראשית רבה נו ז-ח – אל תעש לו מאומה

"ויואמר אל תשלח ידך אל הנער" – וסכין היכן היא? נשרו שלש דמעות ממלאכי השרת וְשָׁחַתְתָּ הַסִּכִּין.¹ אמר לו (אברהם למלאך): אחנקנו, אמר לו: "אל תשלח ידך אל הנער". אמר לו: אוציא ממנו טיפת דם, אמר לו: "אל תעש לו מאומה" – אל תעש לו מומה.²

... א"ר אחא: התחיל אברהם תמה: אין הדברים הללו אלא דברים של תמה! אתמול אמרת: "כי ביצחק יקרא לך זרע" (בראשית כא יב), חזרת ואמרת: "קח נא את בנך",³ ועכשיו אתה אומר לי: "אל תשלח ידך אל הנער"?! אתמהא! אמר לו הקב"ה: אברהם, "לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה" (תהלים פט לה – כשאמרתי לך "קח נא את בנך" לא אמרתי: שחטו, אלא "והעלהו שם" – לשם חיבה אמרתי לך. העלית אותו וקיימת דברי, עתה הורידהו. [ננסח אחר: משלו משל למלך שאמר לאוהבו: העלה את בנך אל שולחני, הביאו אותו אוהבו וסכינו בידו. אמר המלך: וכי העלהו לאכלו אמרתי לך? העלהו אמרתי לך, מפני חיבתו]. זהו שכתוב: "וּבְנֵי אֶת בְּמוֹת הַבַּעַל לְשָׂרְף אֶת בְּנֵיהֶם בְּאֵשׁ עֲלוֹת לְבַעַל אֲשֶׁר לֹא צְוִיתִי וְלֹא דִבַּרְתִּי וְלֹא עֲלֵתָה עַל לְבָי" (ירמיה יט ה). "ולא עלתה על לבי" – זה יצחק.⁴

פרקי דרבי אליעזר פרק לא – פרחה נשמתו של יצחק

רבי יהודה אומר פִּינּוֹן שֶׁהִגִּיעַ הַחֶרֶב עַל צְנֵאוֹרָו פָּרְחָה וְנִצָּאָה נְשָׁמְתוֹ שֶׁל יִצְחָק. פִּינּוֹן שֶׁהִשְׁמִיעַ קוֹלוֹ מִבֵּין שְׁנֵי הַפְּרוּבִים וְאָמַר: "אל תשלח ידך אל הנער" [בראשית כב יב], חֲזָרָה הִנְפֵּשׁ לְגוֹפוֹ, וְהִתִּירוֹ וְעָמַד עַל רִגְלָיו. וְרָאָה [וידע] יִצְחָק תַּחֲתֵית הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה, שֶׁכָּל הַמֵּתִים עֲתִידִין לְהַחְיֹת. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה פָּתַח וְאָמַר בְּרוּךְ אַתָּה ה' מְחַיֶּה הַמֵּתִים.⁵

¹ בכי המלאכים עוד לפני הקריאה "אל תשלח ידך אל הנער", הוא שמנע את השימוש במאכלת היינו בסכין, לשחוט את יצחק (הסכין נשחתה ולפיכך לא שחטה). ראו סימן קודם בבראשית רבה שם, על בסיס הגמרא בחולין טז ע"א, שלומדים הלכות שחיטה ("אין שחיטה אלא בתלוש") ממעשה אברהם בעקידה! וכך גם בתנחומא פרשת צו יג לגבי מספר הבדיקות שיש לעשות בסכין לפני השחיטה, ובשל בדיקות אלו התעכב אברהם ו"נכמרו רחמיו של הקב"ה על יצחק". ובבראשית רבה: "למה נקרא שמה מאכלת? שמכשרת האוכלים".

² מום. שום מום, אברהם! לימוד הלכות שחיטה לחוד, ואגדה ומעשה בפועל לחוד.

³ "והעלנו שם לעולה", כך יש להשלים את הפסוק שהדרשן או המעתיקים קצרו.

⁴ ראו בדומה בירמיהו ז לא וכן לב לה – שלושה מקומות בהם זועק ירמיהו כנגד עבודה זרה של הקרבת בנים ובנות למוֹלֵךְ או לבעל. ראו גם בגמרא תענית ד ע"א: "וכתיב: אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי. אשר לא צויתי – זה בנו של מישע מלך מואב, שנאמר: ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עולה, ולא דברתי – זה יפתח, ולא עלתה על לבי – זה יצחק בן אברהם". עפ"י מדרש זה, מטרת העקדה הייתה לשרש את עבודה זרה של הקרבת בנים (בכורים)! ראו הרחבה של דרשה זו בתנחומא (בובר) וירא סימן מ וראו גם מקבילה מפורטת בפסיקתא רבתי פיסקא מ – בחודש השביעי המקשרת את כל העניין לימים נוראים. מה שחשוב לעניינינו הפעם, היא האמירה הברורה במקרא עצמו ובמדרשים רבים שלא הייתה פגיעה (פיסית) ביצחק. עם כל החרדה והכאב הגדול שבמעשה העקדה עד שנשמע בכים של המלאכים כשהוא יורד וממוסס את המאכלת (ועפ"י פסיקתא רבתי המלאכים גם קובלים לפני הקב"ה שהוא מפר את הברית שכרת עם אברהם), אברהם לא פגע ביצחק! גם לא טיפת דם אחת! ראו גם את ההליכה עד הקצה במדרש תנחומא צו יג: "אילולי שנתעכב אברהם לבדוק הסכין היה נשחט יצחק". אבל סוף דבר שהתעכב אברהם ונשמע אל קול המלאך: "אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה" – ולא שחט ולא כלום.

⁵ מדרש זה נחשב למקור חשוב שלכך שיצחק אכן מת, לפחות לזמן קצר. לא שנשחט או ניזק כלשהו בידי אברהם שעשה מעשה, אבל "פרחה נשמתו" – מן הסתם בעקבות כל האירועים הקשים החל משתיקה רועמת של מסתורין במשך שלושה ימים של "וילכו שניהם יחדיו", דרך התשובה: "אלהים יראה לו השה" וכלה בחרדה בעקבות ההשכבה על גבי העצים ומראה המאכלת בידי אברהם. בדרך זו ש"פרחה נשמתו" של יצחק הולכים מדרשים ופרשנים רבים. ראו פירוש צרור המור: "וכשנעקד ע"ג המזבח וראה הסכין על צוארו פרחה נשמתו ממנו והגיע לדכדוכה של נפש כאילו היה בזמן הגויעה" – כאילו גוע ומת. ופסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית לא מב בסוף פרשת ויצא, מפרש את "פחד יצחק" שיעקב מזכיר ללבן, עם פריחת נשמתו של יצחק: "לולי אלהי אבי. שהראה אלהות בעולם: ופחד יצחק. שפחד על גבי המזבח כשנעקד ופרח נשמתו והחזירה הקב"ה בטללי תחייה – זכותם עמדה ל". יעקב קיבל במסורת (מאברהם הסבא או מיצחק האבא) את סיפור פריחת נשמתו של אביו בשעת העקידה.

מדרש שכל טוב (בובר) בראשית כב יח - הקשר עם מותה של שרה

כיון שהגיעה חרב לצארו, פרחת נשמתו בגן עדן וראה נשמת שרה אמו שכבר מתה שהלך סמאל והודיעה ואמר לה: עלובה, בן שניתן לך לעת זקנתך כבר שחטו אביו וצווחה ויצאת נשמתה". וכיון שהשמיע הקב"ה קולו מבין הכרובים ואמר: "אל תשלח ידך אל הנער", חזרה נשמתו לגופו והתירו אביו ועמד על רגליו ואמר: ברוך את ה' מחיה המתים.⁶

דעת זקנים מבעלי התוספות בראשית טו א – ברכת מחייה המתים

"אל תירא אברם". נמצא כשהרג את המלכים נתירא שמא נתמעטו זכיותיו,⁷ אמר לו יתברך: ... אל תירא אנכי מגן לך, ולכך אומרים מגן אברהם. ובשעה שנעקד יצחק פרחת נשמתו ועלתה למרום וחזרה לגופו והחיהו לכך התקין מחיה המתים⁸ ... ובשעה שראה יעקב המלאכים עולין ויורדין ומלווין לו בכל רגע היו מודין ומקלסין להקב"ה ולכך התקין האל הקדוש.⁹

אגדת בראשית (בובר) פרק לא - אברהם חוזר בשתיקה ויצחק נעלם

"והאלהים נסה את אברהם" – זה שאומר הכתוב: "הלוך ילך ובכה וגו'" (תהלים קכו ו). הלך ילך - זה אברהם, כאשר אמר לו: "לך לך אל ארץ המוריה" (בראשית כב ב).¹⁰ "ובכה" - למה בוכה? בלבו היה בוכה: אתמול אמר לי הקב"ה "כי ביצחק יקרא לך זרע" (שם כא יב), ועכשיו אמר לי: לך שחטו! נאמן הוא עלי – "ומצאת את לבבו נאמן לפניך" (נחמיה ט ח). והיה מהלך לעשות רצון הקב"ה ומושך ביצחק, כמו שנאמר: "נושא משך הזרע" (תהלים שם). כיון שאמר לו: "אל תשלח ידך אל הנער" (בראשית כב יב), חזרו בשלום לבתיהם.¹¹

"וישב אברהם אל נערו" (שם שם יט), התחילו אומרים: "בוא יבוא ברנה נושא אלומותיו". חשב עצמו כאילם וחרש¹² ושתק ולא אמר דבר, שנאמר: "וַאֲנִי כְחֹרֵשׁ לֹא אֶשְׁמָע וְכֹאֲלֵם לֹא יִפְתַּח פִּי" (תהלים לח יד), לכך נאמר: "בא יבוא ברנה נושא אלומותיו".¹³

⁶ על מותה של שרה, ראו דברינו **חיי שרה – מחיר העקידה** (ראו גם **קול תקיעתנו - יבבותיה של שרה** בראש השנה), וכאן משתלבים פריחת נשמתו של הבן עם זו של האם. יצחק מצוי פיסית בשעת העקידה עם אביו, אבל רוחו ומחשבותיו, נשמתו ונשמתו הם עם האם שרה. ובין שניהם, צצה דמותו של השטן שביקש להטות את אברהם (ויצחק) ממעשה העקידה. ומניין יצא הקול "אל תשלח ידך אל הנער"? מבין שני הכרובים, הם ששומרים על דרך עץ החיים (בראשית ג כד), ומהם יוצא קולה של השכינה באוהל מועד (שמות כה כב). ושוב ברכת מחייה המתים (שבנוסח לעיל אולי אמר אברהם ולא יצחק). אבל אם "מחיה המתים", אזי "פרחת נשמתו" הוא מיתה ממש.

⁷ ראו בראשית רבה מד: "רבנין אמרין: לפי שהיה אברהם מתפחד ואומר ירדתי לכבשן האש וניצלת, לרעבון ולמלחמה וניצלת, תאמר שקיבלתי שכרי בעולם הזה ואין לי כלום לעתיד לבוא, אמר לו הקב"ה: אל תירא אברם אנכי מגן לך ... כל מה שעשיתי עימך בעולם הזה חנם עשיתי, ולעתיד לבוא שכרך הרבה מאד". זה מקור חשוב לדעות ולחשש שמצאנו כמותם לא מעט בחז"ל שמי שנעשה לו נס או אירוע טוב משמעותי, חושש שהדבר ינכה לו מזכויותיו (לעולם הבא).

⁸ ראו פסיקתא דרב כהנא נספחים א - וזאת הברכה, שאולי הוא מקור לקטע זה: "בזכות יצחק שהקריב עצמו על גבי המזבח עתיד הקב"ה להחיות מתים, שנאמר: לְשִׁמְעֵ אֶנְקֶת אֶסִיר לְפִתַּח בְּנֵי תְמוֹתָהּ (תהלים קב כא)". ועוד נחזור להלן לפסוק זה שבתהלים.

⁹ נראה שאפשר להוסיף דרשה/פירוש זה של בעלי התוספות לדברינו **תפילות אבות תקנום**. ראו אזכור חלוקה זו של שלוש הברכות הראשונות של שמונה עשרה באוצר המדרשים (אייזנשטיין) תפילת שמונה עשרה – מובא בדברינו **תפילת שמונה עשרה** בפרשת פקודי. ושם לא "פרחת נשמתו" של יצחק אלא: "כשנעקד יצחק על גבי המזבח ונעשה דשן והיה אפרו מושלך על הר המוריה, מיד הביא עליו הקב"ה טל והחיה אותו ... מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו: ברוך אתה ה' מחיה המתים". אך בכך הקדמנו את המאוחר. האם כשאנחנו אומרים את ברכת גבורות: "אתה גיבור לעולם ה' מחיה מתים אתה רב להושיע" וחותמים ב"מחיה המתים", אנחנו חושבים על עקדת יצחק?

¹⁰ על הקשר בין שני "לך לך" של אברהם, כבר עמדו מדרשים ופרשנים רבים, כגון זה שבבראשית רבה לט ט: "אמר רבי לוי: שתי פעמים כתיב לך לך ואין אנו יודעים אי זו חביבה, אם השנייה אם הראשונה. ממה דכתיב: אל ארץ המוריה, הוי: השנייה חביבה מן הראשונה". אבל על פי מדרש זה והמשכו, נראה שאברהם בכה ותמה עד מאד באשר ל"לך לך" הראשון לאור ה"לך לך" השני.

¹¹ זהו? סוף טוב, הכל טוב? האם נמחה כל הבכי? האמנם חזרו אברהם וצחק יחדיו בשלום?
¹² החריש.

¹³ כבר עמדו המדרשים והפרשנים על היעדרו של יצחק בחזרה מהעקדה (נעלם יצחק מהמקרא כולל מקבורת שרה אמו, עד הגעת רבקה בסוף פרק כד בבראשית) וכיצד זה חזר אברהם לבדו. ראו בדברינו **איפה יצחק בעקדה – חלק ב**, הצורך להתנתק (בבית המדרש של שם ועבר או מקום אחר) אחר הטראומה הגדולה ואחר הנס, או החשש מעין הרע בעקבות ההצלה ברגע האחרון. המדרש לעיל מתאר לא רק את בכיו וצער הגדול של אברהם בהליכה לעקדה, כאשר ברור לו שהמטרה היא לשחוט את יצחק (ושלא כמדרשים שההליכה לעקדה הייתה בשמחה: "אברהם שמח לשחוט ויצחק שמח לישחט", פסיקתא רבתי פסקא מ ועוד), אלא גם את ההלם והאלם והחרשות שהיו מנת חלקו גם אחרי שלכאורה הכל הסתיים ו"חזרו לבתיהם בשלום". וכל זה על בסיס שיר המעלות החגיגי "בשוב ה' את שיבת ציון – היינו כחולמים!" אברהם חוזר אל נערו (הם ישמעאל ואליעזר שעפ"י מדרשים אחרים רואים שיצחק לא נלווה לאברהם וסבורים שהם ירשו את אברהם, מדרש אגדה בובר פרק כב) ועליהם נאמר "וילכו יחדיו" השלישי – זה שבלי יצחק. הנערים מקדמים את פניו של אברהם בפסוק: "בוא יבוא ברנה נושא אלומותיו", אבל הדרשן שומע בפסוק את האלם שבפי אברהם. נראה שמדרש "פשוט" זה מקפל בתוכו עולם ומלואו ומצאנו לנכון להביאו כאתנחתא בנושא המרכזי של דף זה: האם נפגע (נשחט) יצחק במהלך העקדה? האם אירע לו משהו קשה? האם חזרה זו בשתיקה של אברהם מלמדת שאכן אירע דבר?

מדרש הגדול בראשית כב יט פרשת וירא – נכנס לגן עדן

"וישב אברהם אל נערו". ויצחק היכן הוא? אלא אמר ר' אלעזר בן פרת: אף על פי שלא מת יצחק, מעלה עליו הכתוב כאילו מת ואפרו מוטל על גבי המזבח. לכך נאמר: "וישב אברהם אל נערו".¹⁴ דבר אחר: וישב אברהם. ויצחק היכן הוא? אלא שהכניסו הקב"ה לגן עדן וישב בה שלוש שנים... ויש אומרין הלך לו אצל שם בן נח ללמוד תורה.¹⁵

הדר זקנים בראשית כה כז פרשת תולדות – מתרפא מהחתך שעשה לו אביו

והרי"בא מצא מדרש.¹⁶ שנטמן יצחק בגן עדן שתי שנים כדי לרפאותו מן החתך שחתך אביו כשהתחיל לשוחטו... ומה שכתוב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם. לא קא חשיב אותן שתי שנים שהיה בגן עדן מפני שנשתנו עליו סדרי בראשית כדאמרין גבי נח שאינו מונה שנת המבול בשנותיו.¹⁷

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי שמות ו ב פרשת וירא – רביעית הדם

ר' יהושע אומר: "וידבר אלוקים אל משה". אמר לו הקב"ה למשה: נאמן אני לשלם שכר יצחק בן אברהם שיצא ממנו רביעית דם על גבי המזבח, ואמרת לי: "בגודל זרועך הותר בני תמותה" (תהלים עט יא).¹⁸ ועכשיו הרי השבועה מבוהלת ובאת לפני שלא כדרך ארץ להוציא את בני ישראל ממצרים, ואני מבקש להוציאם! ואתה אומר לי: "שלח נא ביד תשלח!"¹⁹

מכילתא דרבי ישמעאל בא מסכתא דפסחא פרשה ז – הקשר לקרבן פסח ולמקדש

"וראיתי את הדם" - רואה אני דם עקדתו של יצחק, שנאמר: "ויקרא אברהם שם המקום ההוא ירי יראה" (בראשית כב יד), ולהלן הוא אומר: "וַיִּקְרָא שְׁמֵהּ יְרֵאָה" וַיִּנְחָם עַל הָרָעָה וַיֹּאמֶר לְמַלְאָךְ הַמְּשַׁחֵת רַב עֲתָה הָרָף יָדְךָ" (דברי הימים א כא טו) - מה ראה? ראה דם עקדתו של יצחק, שנאמר: "ה' אלהים יראה לו השם".²⁰

¹⁴ ללא יצחק.

¹⁵ נראה שמדרש זה הוא הרחבה של מדרש בראשית רבה נו יא ששואל גם הוא: ויצחק היכן הוא (שלא חזר עם אברהם)? אך בעוד שהתשובה שם היא: "שלחו אצל שם ללמוד ממנו תורה" (ובמדרש אגדה בובר בראשית כב יט: "לבית עבר רבו הולכתיו ללמוד תורה"), כאן נוסף מוטיב הכניסה לגן עדן, אך תוך הדגשה "שלא מת יצחק", ו"כאילו מת" (ואת האפר שנזכר כאן וכבר הקדמנו להזכירו בהערה 9 לעיל, נראה עוד להלן).

¹⁶ יש שמפנים לפרקי דרבי אליעזר לעיל, אך שם, כפי שכבר ציינו, אין שום פגיעה גופנית ביצחק. נראה שהיה לפני ריב"א מדרש אחר. שלום שפיגל מפנה לילקוט ראובני בפרשת וירא ואין מדרש זה תחת ידיו.

¹⁷ נתעלם לרע מנושא חישוב שנותיו של יצחק ונתמקד בשהותו שנתיים בגן עדן (לא שלוש) והפעם במטרה ברורה להתרפא מהחתך שעשה לו אברהם! כך באשכנז ובעלי התוספות, וכך גם במסורות ספרדיות, כגון פירוש אלשיך לבראשית כב יט: "הנה אמרו רבותינו ז"ל (פרקי דרבי אליעזר פרק לא) כי יש אמרו כי יצחק הלך לגן עדן להתרפאות מאשר היחלה הסכין לחתוך בו, ויש אמרו למקום אחר". והוא ממשיך ומסביר שם שהעובדה שאברהם חזר מהעקדה לבדו מוכיחה שאכן קיים את ציווי הקב"ה: "ואז ידעו כי התחיל לשוחטו כי הנה בא מהתרפא מהשחיטה" (בעוד שאם היה אברהם חוזר עם יצחק היה הדבר מוכיח שלא באמת התכוון אברהם לקיים את הציווי להעלות את יצחק לעולה, ודבריו: "ונשתחוה ונשובה אליכם" הייתה כוונתו האמתית, ראו דבריו במקור). הרי לנו שני פרשי מקרא שהייתה להם מסורת שאברהם פגע פיסית ביצחק עד שנוקק להתרפא זמן לא קצר ובניגוד גמור לפשט הפסוקים בתורה! האם נידחק לומר שגם כאן מדובר בחתך נפשי ולא פיסית ממש? עוד נעיר, שההסתמכות בפירוש אלשיך על פרקי דרבי אליעזר שראינו לעיל איננה הוכחה (הערה 5 לעיל) ואפשר שזו תוספת של המגיהים והמלבה"דים.

¹⁸ וחזר יצחק לחיים כפי שהראינו לעיל, ובפרט פסיקתא דרב כהנא נספחים א - וזאת הברכה: "בזכות יצחק שהקריב עצמו על גבי המזבח עתיד הקב"ה להחיות מתים, שנאמר: לשמע אקנת אסיר לפתח בני תמותה (תהלים קב כא)". אבל אפשר שכאן הדרשה היא לא על תחיית המתים אלא על התרת בני ישראל מעבדות מצרים (עבד חשוב כמת) בגודל הזרוע שנשבעה לאבות.

¹⁹ ממדרשים אחרים (מאוחרים למכילתא) שמזכירים את רביעית הדם של יצחק (שזו אגב גם שיעור לענייני טומאה) אפשר להבין שיצחק היה מוכן לתת רביעית מדמו, אבל לא בהכרח שנתן. כך למשל במדרש הגדול בראשית כב ח: "... מיד בכה אברהם ותלש בשערו. אמר לו (יצחק): אבי את תצער עצמך, עשה בי רצון אביך שבשמים, יהי רצון שיהיה רביעית דם שלי כפרה על כל ישראל". כך אולי גם במדרש תנחומא וירא סימן כג: "מיד בנו שניהם את המזבח ועקדו על המזבח ונטל את הסכין כדי לשחטו עד שיצא ממנו רביעית דמו, ובא השטן ודחף ידו של אברהם ונפלה הסכין מידו, וכיון ששלח ידו לקחתה יצאה בת קול ואמרה לו מן השמים אל תשלח ידך אל הנער ואילולי כן כבר היה נשחט" - תלוי אם ננקד עד שִׁינָא ממנו רביעית דם" או "עד שִׁינָא ממנו רביעית דם". אך במכילתא הנ"ל הדברים מפורשים! משה נזף בסנה ע"י הקב"ה על כך שהוא מסרב לצאת לשליחות, בעוד ש"השבועה מבוהלת" להוציא את בני ישראל ממצרים - שבועה שמקורה במסירות נפשו של יצחק. כך גם במדרש הגדול שמות ו כ שחוזר די בדיוק על נוסח המכילתא, וכך גם באוצר מדרשים (אייזנשטיין) עקיבא, כאשר הקב"ה מסרב לבקשתו של נגרסנאל שרה של גיהנם שמבקש "להסתכל בטובתן ובגודלתן" של ישראל, ונדחה בטענה: "מפני שזרעו של יצחק הן, שהגיש בשרו ורביעית דם שלו ע"ג המזבח שנקרא יצחק". ומשתמע מהמכילתא שכאן גם נחצה הגבול המהותי: כאן אברהם עשה מעשה בידיים!

²⁰ מה שעושה מכילתא דרשב"י לעיל - אזכור דם יצחק בתחילת שליחות משה, עושה מכילתא דרבי ישמעאל ביציאת בני ישראל מהשעבוד - בפסח מצרים. וכל זאת, עם חיבור למגפה שאירעה בעקבות מניית העם ע"י דוד וקניית הר הבית מארונה או ארנן היבوسی (שמואל ב פרק כד, דברי הימים א פרק כא). המשולש: העקדה, יציאת מצרים והקמת המזבח בהר הבית בידי דוד (שהוא מבוא למקדש), ראוי לבחינה נוספת והעמקה: הדם-המגפה, הקריאה למלאך שקורא: "הרף", המקום ועוד. לעניינינו, הקשר בין העקדה והמגפה בימי דוד נזכר גם בגמרא ברכות סב שמן הסתם מתבססת על המכילתא אבל ממירה את דמו של יצחק באפרו:

מסכת זבחים דף סב עמוד א – אפרו של יצחק

בשלמא בית מינכרא צורתו, אלא מזבח מנא ידעי? אמר רבי אלעזר: ראו מזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו. ור' יצחק נפתא אמר: אפרו של יצחק ראו שמונח באותו מקום.²¹

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) תפילת שמונה עשרה – אפר ודשן

תניא שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה. ... כשניצל אברהם אבינו מאור כשדים פתחו מלאכי השרת ואמרו: בא"י מגן אברהם. כשנעקד יצחק על גבי המזבח ונעשה דשן והיה אפרו מושלך על הר המוריה, מיד הביא עליו הקב"ה טל והחיה אותו ... מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו: בא"י מחיה המתים.²²

במדבר רבה יז ב פרשת שלח לך – כאילו אפרו של יצחק צבור

ושנו רבותינו: אילו של אברהם נברא בין השמשות²³ נטלו אברהם ויעלהו לעולה תחת בנו". כיון שאמר: "ויקח את האיל ויעלהו לעולה" - חסר המקרא כלום? מהו "תחת בנו"²⁴? אמר אברהם: ריבון העולמים, הריני שוחט את האיל – כך תהא רואה כאילו בני שחוט לפניך. נטל דמו, אמר: כך תהא רואה כאילו דם יצחק זרוק לפניך. נטל האיל והפשיטו ואמר: כך תהא רואה כאילו עורו של יצחק הפשטתי לפניך. נטלו והספיגו, אמר: כך תהא רואה כאילו יצחק מסתפג לפניך. שרפו ואמר: כך תהא רואה כאילו אפרו של יצחק צבור על גבי המזבח.²⁵

אבן עזרא בראשית כב יט פרשת וירא – הפך הכתוב

וישב אברהם ולא הזכיר יצחק, כי הוא ברשותו. והאומר ששחטו ועזבו, ואח"כ חיה אמר הפך הכתוב.²⁶

²¹ "ובהשחית ראה ה' וינחם, מאי ראה? אמר רב: ראה יעקב אבינו, דכתיב: ויאמר יעקב כאשר ראם. ושמואל אמר: אפרו של יצחק ראה שנאמר אלהים יראה - לו השעה". דרשה זו תביא אותנו לנושא אולי קשה יותר: "אפרו של יצחק" – לא דם, אלא אפר.

²² שבי ציון מבקשים לאתר את מקום המקדש שחבר ולבנות את המקדש השני במקום המדויק. מסבירה הגמרא: נחא הבית שניתן לאתר את יסודותיו החרבים ("צורתו"), אבל איך ידעו את מקום המזבח הקרבנות (החיצוני, שהיה מחוץ להיכל כמובן)? תשובת ר' יצחק נפתא היא שמצאו את אפרו של יצחק שם ("עפי" המסורת, מזבח החיצון במקדש היה בנוי בדיוק היכן שאברהם הקים את המזבח שעליו עקד את יצחק). ראו אמנם פירוש מהרש"א בחידושי אגדות ברכות סב ע"ב (הגמרא שהזכרנו בהערה הקודמת) שמציע שמדובר ב"אפר אותו השם שבת תחת אפרו של יצחק" - ויש לו אולי סיוע מהמכילתא לעיל שמקשרת את דם עקדתו של יצחק עם "השם". אבל בפשטות, אברהם הקריב איל ולא שם, ודברי אברהם "אלהים יראה לו השם" כוונו ליצחק. עוד על אפר יצחק, בגמרא תענית טז ע"א ובמדרש בראשית רבה מט יא על האפר שנותנים בתעניות בראש התיבה או האנשים: "כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק". אך אולי קשה מכולם הוא המדרש הבא.

²³ מדרש (מאוחר) זה, שכבר הזכרנו בקצרה בהערה 9 לעיל, מצוטט בספר שבלי הלקט (ר' צדקיה בן אברהם הרופא, איטליה מאה 13) ענין תפילה סעיף יח, ומשם נראה שהתגלגל לתפילות ופיוטים על אפרו של יצחק ועל מסירות נפשו הגמורה עד כדי אפר ודשן (מוטיב המזבח) – ומכאן גם החיוב של קידוש השם עד מסירות נפש ממש בעם ישראל לדורותיו (על כך מרחיב מאד שלום שפיגל). וכל כך, עד שהיו שהציעו ("רד"ל בפירושו על פרקי דרבי אליעזר, המהר"ל בגור אריה פרשת בחוקותי). שאברהם נהג כמקובל במזבח בבית המקדש בו "ערכו עצים על האש", וכאשר הניח את יצחק על העצים כבר אחזה בהם האש ואם לא נשחט, אז נשרף. לעומתם, היו שהתקשו מאד באגדה זו כמו [הרב יעקב חיים סופר](#) בספרו ברית יעקב (סי' טז) שתמה מאד על מדרש זה ואומר: "מדרש זה שהביא בעל שבלי הלקט ז"ל, איני יודע היכן הוא ... ולכאורה אינו מובן כלל, שהרי הפסוק צווח ואומר: אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה, ואנן נימא שיצחק אבינו נשרף ממש עד שנעשה דשן ואפר!! אתמהא?! והרוצה להרחיב עוד בעניין זה, יפנה לדף על הדף במסכת זבחים הנ"ל, משם שאבנו מידע רב.

²⁴ מסכת אבות פרק ה משנה ו, אחד מאותם דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות. אגב, במרבית המקורות מכונה האיל "אילו של אברהם", אך במספר מקורות, כגון: בראשית רבה נו ט, פרקי דרבי אליעזר פרק יט וזוהר פרשת פנחס, מכונה האיל "אילו של יצחק". האם הבדל זה הוא משמעותי? האם הוא מסייע להבנת "אפרו של יצחק"?

²⁵ למה צריכה התורה להדגיש שהאיל הוא תחת יצחק, האם זה לא ברור מאליה?

²⁶ נראה שמקור זה הוא סמך טוב ללשון צעירנו שהמילה "כאילו" שגורה בפיהם כדבר ממשי ואמתי. את כל חרדתו, ייסוריו וכאבו של אברהם ("מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה – הוא יעננו") ואולי גם שאלותיו הקשות ("היה בלבי מה להשיבך והיה בלבי מה לאמר: אתמול אמרת לי: כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר לי: והעלהו שם לעולה?!", ויקרא רבה כט ט), מתעל אברהם כעת לקרבן האיל! כאילו, כאילו כאילו – פאָלן, כאילו זה. ראו גם בירושלמי תענית פרק ב הלכה א לגבי האפר ששמים בתענית: "רואין אפרו של יצחק כאילו צבור על גבי המזבח" (השוו עם נוסח הבבלי בתענית לעיל הערה 20 בלי "כאילו"). וכך גם בבראשית רבה צד ה, ויקרא רבה לו ה ועוד. בכולם הנוסח הוא: "אפרו של יצחק **כאילו צבור** ע"ג המזבח", אבל במדרש במדבר רבה לעיל וכן הוא בתנחומא וירא כג הנוסח הוא: "**כאילו** אפרו של יצחק צבור ע"ג המזבח" – האם יש הבדל במיקום מילת המפתח "כאילו"? האם דווקא מדרשי תנחומא המאוחרים באים להפקיע מרעיון שריפת יצחק?

²⁷ אברהם בן עזרא פרשן המקרא, שאולי לא היה חשוף לכל המדרשים לעיל (שרבים מהם צצו ועלו אחרי תקופתו), הוא מגן לאברהם אבינו. לא שחט אברהם את יצחק ולא עשה לו מאומה, ובוודאי שלא עזבו ולא הניחו להישרף. אין לנו אלא את הכתוב במקרא: "אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה" – שום מום כדברי מדרש בראשית רבה בו פתחנו. אבל גם אם לא עשה אברהם מעשה ביימים, אי אפשר להימנע מההשלכות הנפשיות וכדברי אברבנאל: "שלא היה המכוון בזה הפועל שישחט יצחק אלא שיגיעהו עד שערי מות". עד ולא עד בכלל יאמרו אבן עזרא ואברבנאל. וכך גם פירוש צרור המור שכבר ראינו לעיל: "וראה הסכין על צוארו פרח נשמתו ממנו והגיע לדכדוכה של נפש כאילו היה בזמן הגייעה".

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: נחזור ונפנה את שואבי המים לשני המאמרים החשובים שהזכרנו בראש דברינו: של שלום שפיגל ושולמית אליצור. אחת האפשרויות שנזכרות שם (יותר בפיוטים ופחות במדרשים) היא שהמוטיב שיצחק "נשחט" באופן זה או אחרת: מלא או חלקי, פיסי או נפשי, הולם את יהדות אשכנז/צרפת שחוותה מעשי קידוש השם סביב מסעי הצלב (גזירות תתנ"ו וגזירות שמד אחרות) וראתה במסירות נפשם של אברהם ויצחק, כולל הליכתם לעקדה בשמחה: "אברהם שמח לשחוט ויצחק שמח לישחט", דגם ותקדים עבורם.²⁷ אם אכן הבדל זה בולט בפיוטי אשכנז מול פיוטי ספרד, כפי שמראה שולמית אליצור, אין הדבר כך במדרשים כפי שמוכיח שלום שפיגל. המקורות הקדומים (מכילתא והתלמודים, אולי גם פרקי דרבי אליעזר) מוכיחים שהמסורת שאכן נפגע יצחק במידה זו או אחרת (רביעית הדם, אפרו של יצחק), היא מסורת קדומה בהרבה לימי הביניים ויש לחפש את פתרון מסורות אלה במחוזות אחרים. וכל המחכימנו בסוגיה מיוחדת זו, יבורך בכל מילי דמיטב.

²⁷ ראו מדרש תנחומא פרשת כי תשא סימן כד: "אם שריפה הם חייבים זכור לאברהם שנתן נפשו להישרף על קדושת שמך באור כשדים, אם שחיטה הן חייבים זכור ליצחק אביהם שפשט צוארו להישחט על קדושת שמך". ובמדרש תהלים כט: "הבו לה' בני אלים - בניהם של אותן הנשחטים כאילים, אברהם אמר אני שוחט, יצחק אמר אני נשחט". ודברי האשה ששבעת בניה נהרגו בידי הקיסר כשאלה מיאנו להשתחוות לפסלו: "לכו ואמרו לאברהם אביכם: אתה עקדת מזבח אחד ואני עקדתי שבעה מזבחות ... דידך ניסיון ודידי עובדיך" (אצלך אברהם היה זה ניסיון, אצלי-אצלנו זו עובדה), מובא בדברינו [שישה מיליון מזבחות](#) ביום השואה. ובפיוטים, כגון השורה בפיוטיו של ר' אפרים מבונא: "עקדו עקדותיהם, גם הכינו מטבחותיהם, כמו יצחק אביהם". מסירות נפש כנפש זו, ראויה להתייחסות נפרדת וכבר עסקו בה גדולים וטובים. ראו למשל ישראל יובל [הנקם והקללה - הדם והעלילה](#), וכן אברהם גרוסמן, [קידוש השם במאות י"א-י"ב: בין אשכנז לארצות האסלאם](#).